

TEİSTİK BİR PARADOKSA ELEŞTİRİ

Tanrı'nın Zorunlulukları ve Doğası Yanılsaması

Emrah BOZKURT

Mayıs 2025

Özet

Bu makale, insanın Tanrı'yı ve genel olarak varlığı anlama çabasındaki ontolojik ve epistemolojik sınırlarını tartışır. İnsan zihni, bilgiye ulaşırken kendi algı araçlarıyla sınırlıdır ve bu durum özellikle Tanrı gibi aşkın bir varlık üzerine düşünürken belirginleşir. Tanrı hakkında kullandığımız kavramlar "*irade*", "*bilinç*", "*güç*" gibi insan merkezlidir ve Tanrı'nın gerçek mahiyetine değil, bizim anlayışımıza karşılık gelir.

Tanrı'nın sürekli yaratım halinde olduğu yönündeki görüşleri eleştirerek, Tanrı'nın yaratımının doğasından değil, iradesinden kaynaklandığını savunur. Tanrı'ya "*doğa*" atfetmek, onu zorunlu ve belirlenmiş bir varlığa indirgemek anlamına gelir; oysa Tanrı, tüm formların ve zorunlulukların ötesinde, mutlak özgürlük halinde olan "*formsuz bir zemin*"dir. Sonuç olarak, Tanrı hakkında oluşturduğumuz her düşünce, sınırlı kavrayışımızın bir temsilidir; Tanrı'nın kendisi değil.

Anahtar Kelimeler: Tanrı, Tanrı'nın Doğası, Tanrı Kavramı, Metafizik, Felsefe, Hakikat, Ontoloji, Epistemoloji, Antropomorfizm, Teizm, İrade, Bilinç

Giriş

İnsan, varlığı anlama çabasında her zaman iki temel boyutla yüzleşir: varlığın ne olduğu (*ontoloji*) ve bu varlık hakkında neyi, nasıl bilebileceği (*epistemoloji*). Bu ayırım, yalnızca soyut felsefi tartışmaların konusu değil, aynı zamanda insan zihninin sınırlarını ve yönelimlerini gösteren temel bir çerçevedir. Çünkü insan, bilgiye ulaşırken yalnızca dış dünyanın nesnel gerçekliğine değil, aynı zamanda kendi kavrayış biçimlerine, yani anlamayı mümkün kılan ama aynı zamanda sınırlayan zihinsel araçlarına da bağımlıdır. Bu sınırlar, özellikle Tanrı gibi aşkın bir varlık üzerine düşünürken daha da belirginleşir. Tanrı fikri, hem en üst düzeyde anlam arayışını hem de en derin bilgi sınırlarını bir araya getirir. Bu nedenle Tanrı hakkında yürütülen her tartışma, sadece onunla ilgili bir tasvir ya da iddia olmakla kalmaz; aynı zamanda insan zihninin kendisini ve bilme kapasitesini de açığa çıkarır.

İnsan Bilincinin ve Kavrayışının Sınırları

İnsanın varlıkla olan ilişkisi, temelde iki ana eksende şekillenir: ontolojik (*varlıkla ilgili*) ve epistemolojik (*bilgiyle ilgili*) boyutlar. Ancak insanın varlığı anlama çabası çoğunlukla epistemolojik bir sınır içinde kalır. İnsan, duyuları, dili, kavramları ve akli aracılığıyla dış dünyayı tanımaya çalışır. Bu çaba doğası gereği sınırlıdır çünkü bilginin oluşumu daima insan zihninin yapılarına, dillerine ve ön kabullerine bağımlıdır. Ontolojik olanı, yani "*ne olduğunu*" doğrudan değil; onun zihnimizde bıraktığı izleri yorumlayarak kavrarız.

Bu durum, özellikle Tanrı kavramına yaklaşımlarda daha da belirgin hale gelir. Teistik geleneklerde Tanrı, genellikle aşkın, mutlak, zamandan ve mekândan bağımsız bir varlık olarak tanımlanır. Fakat insanın bu kavrayışı, yine kendi epistemik kapasitesine bağlı olarak şekillenir. Tanrı hakkında konuşurken kullandığımız "*irade*", "*bilinç*", "*güç*", "*istemek*" gibi kavramlar hep insan merkezli kavramlardır ve zorunlu olarak temsildir. Tanrı'nın doğasına değil, bizim anlama kapasitemize karşılık gelir. Dolayısıyla Tanrı hakkında herhangi bir mutlak bilgiye ulaşmak mümkün değildir; ulaşabileceğimiz yalnızca sınırlı temsillerdir.

Bu farkındalık, Tanrı'yla ilgili her teorinin ister teistik ister ateistik olsun, bir temsil sistemi olduğunu kabul etmeyi gerektirir. Bu bağlamda Tanrı'nın mahiyetine dair geliştirdiğimiz her kavramsal sistem, aslında bizim varlıkla ilişki kurma biçimimizin bir yansımasıdır.

İşte bu noktada özellikle teist düşüncede karşımıza çıkan bir sorunlu eğilim dikkat çeker: Tanrı'yı sürekli yaratım halinde, müdahaleci, planlayan, eylemde bulunan bir varlık olarak düşünmek. Bu bakış açısı, çoğu zaman farkında olunmaksızın Tanrı'yı bir tür mekanik sistem gibi işleten, ona insan benzeri bir bilinç ve amaçlılık yükleyen bir anlayışa dönüşmektedir. Sürekli yeni evrenler yaratan, belirli zamanlarda vahiy gönderen, peygamber seçen bir Tanrı tasavvuru; belirli bir zaman çizelgesine bağlı kalan, dışsal nedenlerle eylemde bulunan bir Tanrı iması taşır.

Bu yaklaşıma örnek olarak bazı kozmolojik teist teoriler verilebilir. Özellikle modern teizm içinde "*Çoklu Evren Teodisesi*" Tanrı'nın doğası gereği sürekli yaratım süreciyle bağdaştıran görüşlerde, Tanrı adeta bir sistem yöneticisi gibi konumlanır. Her evren, Tanrı'nın bilinçli bir yaratımı; her olay ise onun doğrudan müdahalesi olarak yorumlanır. Bu da ister

istememez Tanrı'yı kendi dışındaki bir zaman ve düzenin içinde faaliyet gösteren, adeta görevleri olan bir varlık gibi sunar.

Oysa bu tür anlayışlar, Tanrı'yı bizim kavrayış kalıplarımıza indirgemek anlamına gelir. Sürekli yaratım halindeki Tanrı fikri, yaratımın kendisine içkin bir zorunluluk varmış gibi algılanmasına sebep olur. Buradaki eleştiri, Tanrı'nın yaratımını reddetmek değildir; yaratımı, Tanrı'nın dışında bir nedene bağlayarak onu dışsal bir sistemin içinde tasavvur etmeye yöneliktir. Bu da Tanrı'yı aşkın bir varlık olmaktan çıkarır ve ona mekanik, sistematik bir yapı yükler.

Dolayısıyla bu bölümün temel vurgusu şudur: Biz Tanrı'yı ne kadar kavramsallaştırırsak kavramsallaştıralım, bu çaba bizim epistemolojik sınırlarımızla şekillenir. Teist yaklaşımların bir kısmı bu sınırların farkında olmadan, Tanrı'yı yaratım ve müdahale süreçleri üzerinden açıklamaya çalışarak, aslında onu antropomorfik ve sistem içi bir varlığa indirger. Bu tür yaklaşımlar eleştirel bir gözle yeniden değerlendirilmelidir.

Tanrı'nın Doğası Meselesi

Tanrı kavramı üzerine yapılan felsefi tartışmalarda sıkça karşılaşılan bir iddia şudur: Tanrı'nın doğası gereği sürekli yaratım halinde olması zorunludur. Bu yaklaşımda Tanrı'nın yaratması, iradesiyle değil, kendi doğasından kaynaklı olarak zorunlu biçimde gerçekleşen bir eylem olarak kabul edilir. Böylece Tanrı'nın yaratması, isteğe bağlı bir iradi karar olmaktan çıkar ve varlığının kaçınılmaz bir sonucu haline gelir.

Biz bu yaklaşıma itiraz ediyoruz. Çünkü bu görüş, Tanrı'nın yaratım eylemiyle diğer özgür iradeye dayalı eylemleri (*örneğin bir peygamber seçmesi, bir topluma vahiy göndermesi gibi*) arasında bir çelişki doğurur. Zira eğer Tanrı, doğası gereği sürekli yaratım halindeyse, bu durum onun iradesinin dışında, zorunlu olarak gerçekleşiyor demektir. Ancak böyle bir zorunluluk hali, Tanrı'nın başka hiçbir eylemini iradi olarak gerçekleştiremeyeceği anlamına gelir. Yani aynı özden hem zorunlu yaratım hem de seçime dayalı müdahaleler beklemek çelişkilidir.

Tanrı'nın herhangi bir doğası olduğunu iddia etmek, aslında farkında olmadan onu belirli bir forma, belirli bir yapıya, hatta zamansal bir sürece dahil etmek anlamına gelir. Oysa biz Tanrı'nın bu türden tüm kavramsal formların ötesinde olduğunu savunuyoruz. Tanrı bir "*doğa*"ya sahip değildir; çünkü doğa demek, bir varlığın belirli bir özelliğe, forma, potansiyele veya sınırlandırılmış işleyişe sahip olması demektir. Bu da Tanrı'yı kendi içinde bir sınıra oturtmak olur. Halbuki Tanrı, tüm formların öncesinde ve ötesinde; zamanın ve mekânın ortaya çıkışından önce var olan, her şeyi kuşatan ve kapsayan bir "*formsuz zemin*"dir.

Bu noktada "*Tanrı*" dediğimizde, mecburen kullandığımız tüm kavramların yalnızca birer temsilden ibaret olduğunu vurgulamamız gerekir. "*İrade*", "*bilinç*", "*güç*", "*istemek*", "*rahmet*", "*yaratmak*" gibi kavramlar Tanrı'nın mahiyetini değil, sadece bizim algılayabileceğimiz biçimleri yansıtır. Biz, sınırlı zihnimizle Tanrı'yı ancak bu temsillerle düşünebiliriz. Ancak bu temsillerin kendisi Tanrı'nın gerçekliği değil, Tanrı'ya dair bizim kurduğumuz anlamlardır.

Bu anlayış, Tanrı'yı formsuz bir zemin olarak konumlandırmamıza imkân tanır. Formsuzluk, burada "*hiçbir şey olmama*" anlamına değil; her şeyin içinde ve ötesinde bulunma,

hiçbir forma sıkışmama, tüm form ve olasılıkların kaynağı olma anlamına gelir. Tanrı bu yönüyle hem varlığa hem yokluğa zemin oluşturan, zamanın ve mekânın üzerinde konumlanan, her şeyi içeren ve hiçbir şeye indirgenemeyen bir “hal”dir.

Bu yüzden Tanrı’nın yaratması, kendi doğası gereği zorunlu değil, kendi iradesiyle mümkün hale gelir. Tanrı isterse yaratır, isterse yaratmaz. Bir şeye karar verir, bir şeyi murad eder ya da etmez. Her şey onun mutlak yetkisindedir; fakat bu yetki herhangi bir dışsal ya da içsel zorunluluğa değil, onun formların ötesindeki mutlaklığına dayanır.

Burada kelimeler yetersiz kalır; çünkü Tanrı’yı bir varlık gibi tanımlamak bile eksik bir temsildir. O yüzden mecburen “bir varlık” diyoruz, ama kastettiğimiz şey tüm varlıkların öncesinde ve dışında, onları taşıyan ve kuşatan bir zemin olarak Tanrı’dır. Bir şeyden “önce” olmayı da zamanla anlatıyoruz ama Tanrı zamanın bile önünde bir halde var olandır. Dolayısıyla onun doğası, bizim anladığımız anlamda bir “doğa” değildir.

Bu bölümde savunduğumuz nokta şudur: Tanrı’ya doğa yüklemek, onu kaçınılmaz ve belirlenmiş bir varlığa dönüştürür. Oysa biz, Tanrı’yı mutlak özgürlük halinde olan, formların dışında bulunan, yaratımı ise kendi iradesiyle mümkün kılan bir formsuz zemin olarak düşünüyoruz. Bu yaklaşım, Tanrı’yı hem aşkın hem de içkin biçimde kuşatan bir model sunar; ama bu model, nihayetinde bizim sınırlı dilimizin ve kavrayışımızın oluşturduğu bir temsildir. Tanrı ise temsilin ötesinde kalır.

Teist Paradoks

Tanrı hakkında yapılan en temel hatalardan biri, ona bir “doğa” atfetmektir. Yani Tanrı’nın özünde birtakım değişmez ve zorunlu özellikler taşıdığı, bu özelliklerin de onun sürekli bir yaratım halinde olmasını gerektirdiği düşüncesi. Bu yaklaşım ilk bakışta Tanrı’yı yüceltici gibi görünse de aslında onun mutlak özgürlüğünü ve aşkınlığını sınırlayan ciddi bir çelişki üretir.

Teistler çoğu zaman, Tanrı’nın doğası gereği sürekli yaratım halinde olduğunu savunurlar. Çünkü onlara göre bu yaratım Tanrı’nın kudretinin, merhametinin veya varlığının bir sonucu olarak zorunlu biçimde ortaya çıkar. Ancak bu zorunlu yaratım fikri, Tanrı’nın aynı zamanda belirli zamanlarda, belirli koşullarda, belirli bir topluma vahiy göndermesi gibi bilinçli ve tercihe dayalı fiilleriyle doğrudan çelişir. Eğer Tanrı sürekli olarak bir şeyleri yaratmak zorundaysa, o halde bu yaratım iradeye değil, zorunlu bir mekanizmaya dayanıyor demektir. O zaman Tanrı, seçerek ve dilediğinde yaratımda bulunamaz. Bu da onun iradesini iptal eder. Dolayısıyla burada “sürekli yaratım” fikri ile “bilinçli fiil” fikri arasında büyük bir çelişki doğar. Ve bu çelişki, teistik düşüncenin tam kalbinde bir paradoks oluşturur.

Bu çelişkinin temelinde aslında başka bir daha derin yanılsama yatar: Tanrı’nın doğası olarak tanımlanan şeyin, çoğu zaman evrenin doğasıyla karıştırılması. İnsan, evrene baktığında birtakım düzenlilikler, yasalar, nedensellikler görür. Bu yapılar rasyonel, sistematik ve tutarlı bir izlenim verir. Ancak bu gözlem, sadece insanın sınırlı epistemolojik perspektifine aittir. İnsan, evrenin doğasını ancak gözlemleyerek ve deneyimleyerek anlayabilir. Fakat Tanrı gözlemlenebilir ya da deneyimlenebilir bir varlık değildir. Bu yüzden Tanrı’ya dair oluşturulan doğa tasavvuru, esasen evrende gözlemlenen yapıların Tanrı’ya yansıtılmasından ibarettir. Başka bir ifadeyle, teistler evrenin doğasını Tanrı’nın doğası zannetmektedir.

Burada ciddi bir karışıklık söz konusudur. Çünkü Tanrı evrenden önce gelen, evrenin kendisini yaratmış olan, hatta zaman ve mekânı bile başlatan bir zemindir. Bizim açımızdan bakıldığında o, formların, yasaların, yapıların ve tüm nedensel ilişkilerin dışında bir gerçekliktir. Bu yüzden Tanrı'ya doğa atfetmek, onu bir şeye bağlamak, sınırlandırmak anlamına gelir. Oysa formsuz ve mutlak olan bir varlık, doğa gibi içsel bir zorunlulukla tanımlanamaz. Zira doğa demek, belirli bir yapıya zorunlu olarak sahip olmak demektir. Bu da Tanrı'nın özgür, aşkın ve sınırsız olma niteliğiyle doğrudan çelişir.

Tanrı'yı evrensel yasaların kaynağı olarak görmek başka bir şeydir; Tanrı'nın kendisinin de bu yasalar gibi işlediğini düşünmek ise bambaşka ve sorunlu bir şeydir. Bu sorun, Tanrı'yı daha anlaşılır kılmak için ona doğa, yasa, düzen gibi insan zihninin alışık olduğu kavramlarla yaklaşma eğiliminden kaynaklanır. Fakat bu yaklaşım, Tanrı'nın mutlaklığını ve aşkını değil, sadece insanın kendi sınırlarını yansıttığı bir aynaya dönüşür.

Dolayısıyla Tanrı'nın bir doğası yoktur demek, onun rastgele ya da düzensiz olduğu anlamına gelmez. Aksine, bu ifade Tanrı'nın herhangi bir sınıra, zorunluluğa, forma veya kalıba mahkum edilemeyeceğini, mutlak anlamda özgür ve kapsayıcı olduğunu anlatır. Tanrı, zamanın ve mekânın da ötesinde, tüm olasılıkların ve varoluşların üzerinde olan formsuz bir zemindir. O, her şeyin kaynağıdır ama hiçbir şeye benzemez. Onunla ilgili kurduğumuz tüm tanımlar, sadece temsilidir; zihinsel açıklama çabalarımızın bir ürünüdür. Gerçeklik düzeyinde ise bu temsillerin hiçbirisi Tanrı'nın kendisini tam anlamıyla ifade edemez.

Teistik düşüncenin içine düştüğü paradoks da tam olarak budur: Tanrı'yı tanımlamak isterken, aslında onu insani sınırlara çekerler. Ve böylece hem onun aşkını yitirirler hem de iradesiyle gerçekleştirdiği fiilleri açıklayamaz hale gelirler. Sürekli zorunlu yaratım halindeki bir varlıkla bilinçli seçimler yapan bir Tanrı tasviri birbiriyle bağdaşmaz. Bu bağdaşmazlık, Tanrı'ya doğa atfetmenin yol açtığı en temel mantık sorunudur.

Bilinç ve İrade

Tanrı hakkında konuşurken, onun bilinç ve irade sahibi bir varlık olduğunu söylemek kaçınılmazdır. Ancak bu noktada, bizim "*bilinç*" ve "*irade*" kavramlarından ne anladığımızla, Tanrı'nın mutlak bilinç ve iradesi arasında çok önemli farklar vardır. Bu farkı anlayabilmek için, öncelikle insanın bilme biçimiyle Tanrı'nın varlık düzeyi arasındaki epistemolojik uçurumu göz önünde bulundurmak gerekir. Biz insanlar, bilme eylemini sınırlı bir zihin, zaman ve mekân koşulları içerisinde gerçekleştiririz. Bilincimiz, deneyimlere, algıya ve formlu varlıklara bağlıdır. Oysa Tanrı, tüm bu koşulların ötesindedir.

Burada "*bilinç*" dediğimizde, herhangi bir düşünme ya da algılama sürecinden söz etmiyoruz. Bu bilinç, hakikatin kendisiyle özdeş bir bilinçtir. Tüm varlıkların özü bu bilincin içindedir. Bu bilinç, sadece bilen değil, aynı zamanda var eden, dönüştüren, kuşatan bir hakikattir. Yani Tanrı'nın bilinci, varlığın tamamını kuşatan, maddi ve manevi her şeyin temelinde yer alan mutlak bir bilinçtir. O, formdan yoksun, ama her formun varoluşunu mümkün kılan zemin gibidir. "*Zemin*" kelimesi bile burada temsili bir ifadedir. Çünkü Tanrı'yı herhangi bir fiziksel kavramla açıklamak mümkün değildir. Bu zemin madde değildir, enerji değildir, mekân ya da zaman değildir. Çünkü bunların hepsi Tanrı'dan sonra gelen şeylerdir. O ise bunların hiçbirine bağlı olmayan, bunların hepsine kaynaklık eden mutlak varlıktır.

İrade kavramı da benzer şekilde temsili olarak kullanılmalıdır. İnsan iradesi çoğu zaman ihtiyaçlardan, duygulardan ya da dışsal nedenlerden kaynaklanır. Bir şeyi isteriz çünkü ona muhtacız ya da ondan bir fayda bekleriz. Oysa Tanrı'nın iradesi, hiçbir nedene, dışsal etkene ya da zamansal süreçlere bağlı değildir. Tanrı, istediğini sadece istediği için yapar. Bu "*istemek*" durumu, bizim bildiğimiz arzulara ya da hedeflere benzemez. O, bir şeyin olmasını dilediğinde, o şey olur. Bu, ihtiyaca değil, mutlak kudrete dayalı bir istemdir. Bu yüzden yaratım ya da eylem, Tanrı için bir zorunluluk değil, iradi bir tezahürdür.

Dolayısıyla Tanrı'nın bilinç ve iradesi, bizimkine benzer kavramlar gibi görünse de aslında çok daha köklü ve aşkın bir hakikati temsil eder. Bizim kullandığımız her kavram, ancak bir temsil olabilir. Çünkü Tanrı'yı mutlak anlamda kuşatabilecek ve anlayabilecek varlıklar değildir. Onu tanımlarken yaptığımız her şey, kendi varlık koşullarımızdan hareketle ürettiğimiz temsillerdir. Bu temsiller gerçeği doğrudan yansıtmaz, ama ona işaret eder. Tanrı, tüm form ve sınırlılıklardan bağımsız, bütün varoluşu kuşatan, formsuz bir hakikat zemini olarak düşünölmelidir.

Yaratım ve Tekâmül

Tanrı'nın yaratımını konuşurken, öncelikle bilmemiz gereken şey; bu konudaki tüm düşünce ve yorumlarımızın, Tanrı'nın niyetini okuma çabası olduğudur. Bu da bizi kaçınılmaz olarak temsili anlatılara ve sınırlı anlayış biçimlerine götürür. Çünkü biz, Tanrı'nın mutlak hakikatini doğrudan bilebilecek varlıklar değildir. Tüm çıkarımlarımız, insan aklının sınırlarında, zaman ve mekân içindeki tecrübelerle şekillenir. Dolayısıyla bu bölümde söylenecek her şey, Tanrı'yı ve yaratımı anlamaya yönelik bir temsil çabasıdır; mutlak hakikat değil.

Tanrı'nın yaratımı, iradesine bağlıdır. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, bu irade bizimkine benzemez; herhangi bir ihtiyaçtan, dışsal etkenden ya da eksiklikten kaynaklanmaz. O, yaratmayı sadece istediği için yaratır. Bu isteme hali, bir eksikliği giderme değil; mutlak kudretin tezahürüdür. Bu bağlamda "*neden yaratmıştır*" ya da "*niçin böyle yaratmıştır*" gibi sorular, insan zihninin doğal bir eğilimidir. Çünkü biz her şeyi bir neden-sonuç ilişkisi içinde anlamlandırmak isteriz. Ancak Tanrı hakkında düşünürken, bu neden arayışı çoğu zaman yanıltıcı olur. Çünkü neden dediğimiz şey, bizim zaman-mekân içinde inşa ettiğimiz kavramsal bir araçtır. Tanrı ise bu sınırların dışında olan bir varlıktır. Dolayısıyla Tanrı'nın yaratımı hakkında konuşurken, "*bir nedeni olduğu için*" değil, "*istediği için*" yaratmıştır demek daha yerindedir. Ve yaratmaması için bir neden de olmayabilir.

Bu noktada, kutsal metinlerde yer alan yaratım anlatılarına da değinmek gerekir. Bu anlatılar, elbette ki birer inanç ve değer kaynağıdır. Ancak unutulmamalıdır ki, bu anlatılar da insan zihnine hitap edecek şekilde semboller ve benzetmelerle inşa edilmiştir. O nedenle bu metinlerdeki ifadeleri mutlak hakikatin kendisi olarak değil, o hakikate dair insan anlayışına uygun açıklamalar olarak görmek gerekir.

Yaratımın ardından gelen "*tekâmül*" düşüncesi ise, burada farklı bir bağlamda ele alınır. Tekâmül, yani varlığın aşama aşama gelişmesi ve dönüşmesi düşüncesi, Tanrı'nın yaratımından bağımsız değil; onun bilinçli ve iradi bir sürecinin uzantısıdır. Bu anlamda tekâmül, rastlantısal ya da yalnızca maddi evrimle açıklanabilecek bir süreç değildir. Bilinçli, sistematik ve amaçlı bir ilerlemedir. Bu, benim düşüncemdir ve bu bölümdeki tek mutlak kabulüm budur: Varlık,

sadece yaratılmış olmakla kalmaz; aynı zamanda bir yön, bir düzen ve bir istikamet üzere ilerler. Bu ilerleyişte insan da dahil olmak üzere tüm varlıklar bir dönüşüm içerisinde. Ancak bu tekâmül, ahlaki iyi ya da kötü yargılarla değerlendirilmemelidir. Çünkü tekâmül, değer yargılarından bağımsız bir süreçtir.

Bizim iyi ya da kötü dediğimiz şeyler, çoğu zaman bağlama, kültüre, zamana ve insan algısına göre değişir. Ancak Tanrı'nın yaratımı ve tekâmülü, bu görece yargıların çok ötesindedir. Yani bir varlığın ya da olayın “kötü” olması, onun tekâmüldeki yerinin değersiz olduğu anlamına gelmez. Belki de o, bütünü tamamlayan önemli bir halkadır. Bu yüzden tekâmül süreci, insani değer ölçütleriyle değil, varoluşun bütünsel yapısıyla değerlendirilmelidir.

Sonuç olarak, Tanrı'nın yaratımı da varlığın tekâmülü de bizim sınırlı zihin yapımızla tam olarak kuşatabileceğimiz olgular değildir. Bunlar hakkında düşünürken hem temsili anlatıların farkında olmalı hem de mutlak bilgiye sahip olmadığımız gerçeğini göz önünde tutmalıyız. Ancak bu farkındalıkla, Tanrı'yı düşünmeye yaklaşabiliriz.

Sonuç

Tanrı hakkında yapılan tartışmaların büyük kısmı, farkında olunmadan iki farklı bilgi alanını birbirine karıştırır: Tanrı'nın “*varlığına dair bilgi*” ile Tanrı'nın “*mahiyetine dair bilgi*”. Bu ikisi aynı şey değildir. İnsan aklı, Tanrı'nın var olduğunu kavramakta büyük bir güçlük yaşamaz; çünkü varlık, neden-sonuç ilişkileri, düzen, bilinç ve anlam gibi olgular insanda aşkın bir ilkeye yönelme ihtiyacı doğurur. Bu yönelme rasyonel temellere oturtulabilir; Tanrı'nın varlığı, mantıksal ve ontolojik argümanlarla savunulabilir bir pozisyondur.

Ne var ki, Tanrı'nın “*mahiyeti*” yani onun ne olduğu, insan aklının mutlak surette kavrayamayacağı bir düzlemde kalır. Burada karşılaşılan sınır, Tanrı'nın varlığının sorgulanabilirliğiyle ilgili değil, onun “*ne şekilde*” bir varlık olduğu ile ilgilidir. Biz Tanrı'yı kavrarken, zorunlu olarak kendi kavramsal araçlarımızı, dilimizi ve sınırlı düşünce biçimlerimizi kullanırız. Bu araçlarla ortaya koyduğumuz her şey, Tanrı'nın kendisini değil, ancak onun zihnimizdeki temsillerini yansıtır.

İşte bu nedenle, Tanrı'nın mahiyetini tam olarak kavrayamamak onun varlığına dair bilgilerimizi geçersiz kılmaz. Tanrı'nın mahiyetine ulaşamayışımız, onun “*yok*” olduğu anlamına gelmez. Aksine, bu kavranamazlık hali, onun aşkınlığının ve mutlaklığının bir göstergesi olabilir. Tanrı, bizim onu temsil etme biçimlerimizin ötesindedir. Biz onun hakkında “*irade*”, “*güç*”, “*bilinç*” gibi kavramlarla konuşuruz ama bu kavramlar, Tanrı'nın gerçekliğini değil, bizim anlayabileceğimiz biçimleri yansıtır. Bu yüzden Tanrı'yı bilmek ile Tanrı'nın ne olduğunu bilmek arasında temel bir ayrım vardır: İlki mümkündür ve rasyonel zemine oturabilir; ikincisi ise mutlak biçimde mümkün değildir, çünkü her bilgi ifadesi insanın sınırlı epistemolojisiyle yoğrulmuştur, bu yüzden temsili modellerle algılayabiliriz.

Bu ayrım, yalnızca teorik bir hassasiyet değil, aynı zamanda Tanrı'ya dair geliştirilen tüm teolojik ve felsefi modellerin sınırlarının farkında olmayı gerektirir. Tanrı hakkında konuşurken, onun varlığını değil, mahiyetini temsil ettiğimizi bilmek; insanın bilgi sınırlarını tanımakla, Tanrı'yı daha iyi tanımaya yönelen alçakgönüllü bir yaklaşımın temelini oluşturur.

Bu, Tanrı'yı mutlak formsuzluk ve özgürlük halinde düşünen bir modelin de felsefi dayanağını güçlendirir: Biz onun hakkında ne söylersek söyleyelim, o her zaman söylenenden fazlasıdır.